Arbitražo tribunolų dalyvavimas prejudicinio sprendimo priėmimo procedūroje: tarp Europos Sąjungos teisės viršenybės ir arbitražo autonomijos

Gabrielė Jonušaitė

Vilniaus apygardos teismo konsultantė

Šiame straipsnyje nagrinėjama arbitražo tribunolų galimybė dalyvauti Europos Sąjungos (toliau – ES) prejudicinio sprendimo priėmimo procedūroje pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 267 straipsnį. Aptariama Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) suformuota „teismo" sąvoka, pagal kurią dauguma arbitražo tribunolų nelaikomi „teismu", todėl negali tiesiogiai kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo. Analizuojami argumentai už ir prieš tokios teisės suteikimą arbitražo tribunolams, pabrėžiant įtampą tarp ES teisės viršenybės užtikrinimo ir arbitražo autonomijos. Be kita ko, aptariami netiesioginiai arbitražo tribunolų dalyvavimo būdai – per nacionalinius teismus arbitražo sprendimų peržiūros metu arba arbitražo proceso eigoje. Daroma išvada, kad dabartinė sistema užtikrina ES teisės viršenybę, tačiau kartu didina nacionalinių teismų vaidmenį ir riboja arbitražo savarankiškumą. Taigi, poreikis aiškiau reglamentuoti arbitražo ir ES teisės santykį ateityje išlieka itin aktualus.

ĮVADAS

ES teisė ir tarptautinis komercinis arbitražas ilgą laiką vystėsi ir funkcionavo atskirai, tarsi būtų tarpusavyje nesusiję, tačiau jų tarpusavio sąveika tampa vis dažnesnė[1]. Tai galima sieti su ES, kaip *sui generis* teisinės sistemos, didėjančia įtaka nacionalinei teisei. Be kita ko, ES teisė šiuo metu reguliuoja vis daugiau ES valstybių narių gyvenimo sričių, įskaitant ir tas, kurios yra itin reikšmingos arbitražui. Atsižvelgiant į tai, kad arbitražas dažnai yra pasitelkiamas sprendžiant komercinius civilinius ginčus tarp skirtingų valstybių ūkio subjektų, vis spartesnė ES teisės plėtra, jos tarpusavio sąveika su nacionaline teise bei neišvengiami šių sistemų sąlyčio taškai su arbitražu, kaip alternatyviu ginčų sprendimo būdu, įgyja išskirtinę reikšmę.

Kurdamos savarankiškos konstitucinės teisės sistemos doktriną, ES valstybės narės siekė atskirti ES teisę nuo tarptautinės viešosios teisės ir pašalinti jos trūkumus, ypač vienodo teisės aiškinimo bei viršenybės stoką[2]. Siekiant užtikrinti nuoseklų ir vienodą ES teisės taikymą visose valstybėse narėse, įtvirtintas prejudicinio sprendimo institutas, reglamentuojamas SESV 267 str. Nors ES teisė turi viršenybę nacionalinės teisės atžvilgiu, ji neturi savarankiškos ir visiškai išvystytos sistemos, todėl jos taikymas ir įgyven-

[1] George Bermann, 'Reconciling European Union Law Demands with the Demands of International Arbitration' (2011) 34(5) Fordham Intl LJ 1193.

[2] Morten Rasmussen, 'Revolutionizing European Law: A History of the Van Gend en Loos Judgment' (2014) 12(1) Intl JCL 136 (cituojama pagal Patricija Mažeikaitė, 'Europos Sąjungos teisės poveikis tarptautiniam komerciniam arbitražui' (2023) IX Arbitražas: Teorija ir praktika 41, 42).

dinimas iš esmės priklauso nuo valstybių narių nacionalinių taisyklių ir procedūrų[3]. Dėl to imta daug dėmesio skirti tam, kaip nacionalinės procesinės sistemos nustato sąlygas ES teisėje įtvirtintų teisių įgyvendinimui[4].

Arbitražas savo ruožtu veikia kaip autonominė, nuo nacionalinių teismų sistemos nepriklausanti ginčų sprendimo forma. Vis dėlto kyla klausimas, ar arbitražui – ypač tuo atveju, kai jo vieta yra ES – taip pat tenka pareiga taikyti ir gerbti ES teisę. Siekiant atsakyti į minėtąjį klausimą, pirmiausia būtina aptarti, kaip ESTT aiškina „teismo" sąvoką pagal SESV 267 str. ir kokius kriterijus taiko ją nustatydamas.

ESTT ne kartą yra pažymėjęs, kad SESV 267 str. vartojama „teismo" sąvoka siejama tik su prejudicinio sprendimo procedūra, dėl to ji turi būti aiškinama kaip savarankiška ir nuo nacionalinių teismų teisės apibrėžimų nepriklausanti ES teisės kategorija[5]. Pagal nusistovėjusią ESTT praktiką, siekiant nustatyti, ar institucija, pateikusi prašymą priimti prejudicinį sprendimą, laikytina „teismu" pagal SESV 267 str., vertinama: (i) ar ji įsteigta pagal įstatymą; (ii) ar veikia nuolat; (iii) ar jos jurisdikcija yra privaloma; (iv) ar procesas grindžiamas rungimosi principu; (v) ar taikomos teisės normos; (vi) ar institucija yra nepriklausoma[6]. Teisės doktrina taip pat pabrėžia, kad SESV 267 str. vartojama „teismo" sąvoka ES teisėje aiškinama itin plačiai, kadangi į ją gali būti įtraukiami ne tik valstybių narių teismų sistemos dalį sudarantys teismai, bet ir įvairios institucijos, kurių teisinis statusas ir funkcijos skirtingose valstybėse narėse gali būti nevienareikšmiški ar net tarpusavyje sunkiai palyginami[7].

Viena vertus, arbitražas paprastai nelaikomas „teismu" pagal SESV 267 str., nes neatitinka visų šiam statusui keliamų kriterijų. Pavyzdžiui, pirmame tokio pobūdžio sprendime ESTT pripažino Herleno kasyklų darbuotojų fondo arbitražo instituciją (oland., *Scheidsgerecht van het Beambtenfonds voor het Mijnbedrijf Heerlen*) „teismu"[8]. Tačiau doktrinoje pažymima, kad šis sprendimas buvo grindžiamas išskirtinėmis aplinkybėmis, todėl negalėjo būti laikomas bendru precedentu[9]. Tai patvirtinta ir sprendime *Nordsee v Reederei Mond,* kuriame ESTT atsisakė priimti arbitražo tribunolo pateiktą prejudicinį klausimą, pabrėždamas, kad arbitražo jurisdikcija kyla iš šalių susitarimo, o valstybės institucijos procese nedalyvauja, todėl toks arbitražas nepatenka į SESV 267 str. taikymo sritį[10]. Kita vertus, arbitražas negali būti visiškai eliminuotas iš prejudicinio sprendimo procedūros[11]. ESTT yra pripažinęs, kad tam tikri arbitražo organai gali būti „teismu", jei jų jurisdikcija kyla iš įstatymo, o ne iš šalių valios[12]. Tai iliustruoja *Danfoss* sprendimas, kuriame specializuotas Danijos arbitražas (dan., *Faglige Voldgiftsret*) buvo pripažintas „teismu", nes veikė kaip privaloma institucija kolektyvinių ginčų srityje, o jo sudėtį ir kompetenciją bent iš dalies nustatė teisės aktai[13].

Vadinasi, arbitražo galimybė kreiptis dėl prejudicinio sprendimo turi būti vertinama in-

[3] Natalya Shelkoplyas, The Application of EC Law in Arbitration Proceedings (Europa Law Publishing 2003) (cituojama pagal Mažeikaitė (n 2) 43).

[4] Jack Brett, 'EU Law and Procedural Autonomy in International Commercial Arbitration' (2021) 29(4) EURPL 583 (cituojama pagal Mažeikaitė (n 2) 43).

[5] Case 49/71 Hagen EU:C:1972:6.

[6] Case C-363/11 Epitropos tou Elegktikou Synedriou EU:C:2012:825.

[7] Ami Barav, 'Une anomalie préjudicielle' in Mélanges en hommage à Guy Isaac: 50 ans de droit communautaire, (Presses de l'Université des Sciences Sociales de Toulouse 2004) 773.

[8] Case 61/65 Vaassen-Göbbels EU:C:1966:39.

[9] Werner Haardt, 'Annotation on Case 61/65 Vaassen (née Göbbels)' (1966-67) CML Rev 441.

[10] Case 102/81 Nordsee v Reederei Mond EU:C:1982:107.

[11] Eglė Kybartienė, Subjektai, turintys teisę kreiptis prejudicinio sprendimo pagal Europos Sąjungos teisę (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas 2015) 114.

[12] Case 109/88 Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark v Dansk Arbejdsgiverforening, agissant pour Danfoss EU:C:1989:383; Case C-555/13 Merck Canada EU:C:2014:92.

[13] Danfoss (n 12).

dividualiai, atsižvelgiant į konkretaus arbitražo pobūdį ir veikimo pagrindą[14]. Taigi, neapibrėžtas „teismo“ sąvokos aiškinimas ESTT praktikoje kelia sunkumų nustatant, ar arbitražo tribunolas patenka į šios sąvokos apimtį. Tai gali lemti tam tikrą teisinio tikrumo stoką ir nenuoseklumą, siekiant taikyti ir (ar) bandyti plėtoti prejudicinę procedūrą arbitražo kontekste. Aktualiausia problematika šiuo metu išlieka konservatyvi ESTT pozicija, ribojanti arbitražo tribunolų teisę kreiptis dėl prejudicinio sprendimo. Toks ribojimas gali kelti grėsmę nuosekliam ir vienodam ES teisės taikymui[15]. Atsižvelgiant į aptariamos problematikos kompleksiškumą, toliau nagrinėtini du galimi arbitražo tribunolo dalyvavimo prejudicinio sprendimo priėmimo procedūroje būdai: (i) tiesioginis ir (ii) netiesioginis dalyvavimas.

I. ARBITRAŽO TRIBUNOLŲ TIESIOGINIO DALYVAVIMO PREJUDICINIO SPRENDIMO PROCEDŪROJE PROBLEMATIKA IR PERSPEKTYVOS

Pirmiausia, analizuojant arbitražo tribunolų galimybę tiesiogiai dalyvauti prejudicinio sprendimo procedūroje, pažymėtina, kad doktrinoje šiuo klausimu kyla nemažai diskusijų, ar arbitražo tribunolų tiesioginis nedalyvavimas prejudicinio sprendimo mechanizme yra pagrįstas.

Profesorius J. Basedow pažymi, kad kyla rimtų abejonių dėl ESTT atsisakymo priimti arbitražo tribunolų prašymus dėl prejudicinio sprendimo, nes arbitražo sprendimai priimami taikant teisę, įskaitant ES teisę, ir yra vykdomi tokiu pačiu būdu kaip ir nacionalinių teismų sprendimai bei dažnai turi neigiamą *res judicata* galią vėlesniuose teismo procesuose[16]. Be kita ko, vis daugiau tarpvalstybinio pobūdžio ginčų yra sprendžiama arbitražo būdu, o ES vis plačiau reglamentuoja sritis, tokias kaip sutarčių, bendrovių, intelektinės nuosavybės teisė, todėl akivaizdu, kad arbitražo bylose vis dažniau kyla ES teisės taikymo ir aiškinimo klausimų[17]. Dėl to kyla rizika, jog reikšminga teisės praktikos dalis gali prieštarauti arba nebūti tinkamai suderinta su ES teise. Galiausiai, pasak profesoriaus J. Basedow, nacionalinių teismų galimybė kreiptis dėl prejudicinio sprendimo, peržiūrint arbitražo sprendimus, negali būti laikoma tinkama alternatyva tiesioginei arbitražo tribunolų prieigai prie prejudicinio kreipimosi mechanizmo, nes (i) tik maža dalis arbitražo sprendimų pasiekia bendrosios kompetencijos teismus, kurių atliekama priimtų sprendimų peržiūra yra ribota, (ii) vėlesnis nagrinėjimas dažnai būna brangus ir užsitęsęs, taip paneigiant vieną iš pagrindinių arbitražo privalumų – greitą ir efektyvų ginčo sprendimą[18].

Profesoriai M. Broberg ir N. Fenger laikosi priešingos nuomonės. Jie teigia, kad arbitražo tribunolai, kaip privatinės teisės subjektai, kurių kompetencija kyla iš šalių susitarimo, nėra saistomi ES teisėje įtvirtinto lojalaus bendradarbiavimo principo, taikomo nacionaliniams teismams ir kitoms viešosios valdžios institucijoms, dėl to arbitražo proceso šalys turi galimybę pačios nustatyti proceso formą, taikytinas procedūrines taisykles ir ginčo nagrinėjimo ribas. Kaip galima matyti ir iš analizuojamų ESTT sprendimų, dauguma arbitražo tribunolų nepatenka į ESTT suformuotą „teismo“ sampratą pagal SESV 267 str., be kita ko, neturi kompetencijos teikti prejudicinių klausimų ESTT. Tam, kad arbitražo tribunolai galėtų teikti prejudicinius klausimus, ESTT tektų suformuoti naujus

[14] Rimvydas Norkus, Deimilė Prapiestytė and Virgilijus Valančius (eds), Procesas Europos Bendrijų Teisingumo Teisme: preliminarus nutarimas (Teisinės informacijos centras 2005) 135-36.

[15] Niccolò Landi, 'Arbitral Tribunals and Article 234 of the EC Treaty: A Two-Speed System of Justice Within the European Union?' (2007) 11 Vindobona J 173.

[16] Morten Broberg and Niels Fenger, 'Preliminary References to the European Court of Justice by Arbitration Tribunals' (2021) 38(5) J Intl Arb 629, 640.

[17] Morten Broberg and Niels Fenger, 'Arbitration cases and preliminary references to the European Court of Justice – an assessment of "the Danish Solution"' (2020) 36 Arb Intl 147, 150.

[18] Broberg and Fenger (n 17) 150–51.

kriterijus, suteikiančius jiems tokią teisę[19]. ESTT taip pat tektų sukurti naują teisinį pagrindą, paaiškinantį, kodėl arbitražo tribunolai turėtų būti saistomi prejudicinių sprendimų taip pat, kaip ir ES valstybių narių nacionaliniai teismai ir kartu nuspręsti, kiek arbitražo tribunolai turėtų būti įpareigoti laikytis tokių pačių ES teisės nustatytų pareigų, atsižvelgiant į lygiavertiškumo ir veiksmingumo principus. Jeigu arbitražo tribunolai būtų pripažinti kompetentingais teikti prejudicinius klausimus, tai nereikštų, kad jie galėtų kreiptis į ESTT savo nuožiūra, nes, atsižvelgiant į tai, kad arbitražo sprendimai paprastai nėra skundžiami, arbitražo tribunolas būtų laikomas paskutinės instancijos teismu pagal SESV 267 str. 3 d. ir todėl privalėtų kreiptis, kai kyla neaiškus ES teisės klausimas, o toks įpareigojimas, nepaisant ribotų galimybių perduoti sprendimą peržiūrėti nacionaliniams teismams pagal UNCITRAL pavyzdinio įstatymo 34 str., ilgintų arbitražo procesą ir galėtų panaikinti jo konfidencialumą, taip pažeisdamas du esminius šio ginčų sprendimo būdo privalumus – greitumą ir privatumą[20]. Profesorių M. Broberg ir N. Fenger nuomone, leidimas arbitražo tribunolams kreiptis į ESTT ne tik prailgintų arbitražo procesą ir sudarytų sąlygas ginčą vilkinti nesąžiningai šaliai, bet ir padidintų ESTT darbo krūvį, o be to, atsižvelgiant į didelę arbitražo tribunolų sudėties įvairovę, t. y. nuo aukštos kvalifikacijos teisėjų iki asmenų be teisinio išsilavinimo, toks modelis keltų riziką dirbtinai inicijuoti bylą vien tam, kad būtų sukurta galimybė kreiptis dėl prejudicinio klausimo[21]. Iš esmės tai didintų piktnaudžiavimo prejudicinio kreipimosi procedūra riziką, nes ESTT nuosekliai pabrėžia, kad yra pasirengęs atsakyti į nacionalinio teismo pateiktus klausimus tik tada, kai atsakymas bus panaudotas sprendžiant realų ir konkretų nagrinėjamą ginčą[22].

Taigi, šios pozicijos šalininkai daro išvadą, kad, nors ir egzistuoja rimtų argumentų, palaikančių arbitražo tribunolų teisę teikti prejudicinius klausimus, tam prieštarauja tiek praktiniai, tiek principiniai aspektai. Be kita ko, ESTT dabartinis požiūris, pagal kurį dėl prejudicinio sprendimo gali kreiptis nacionaliniai teismai ir kitos valstybės institucijos, atitinka nusistovėjusią praktiką. Suteikus arbitražo tribunolams platesnes teises šioje srityje, būtų nukrypta nuo iki šiol nuosekliai taikytos praktikos, kuri riboja institucijų, galinčių teikti prejudicinius klausimus, ratą. Nors arbitražo tribunolams suteikus teisę teikti prejudicinius klausimus, atsirastų tam tikrų privalumų, paminėtų aplinkybių vertinimas leidžia daryti išvadą, kad jie neatsveria akivaizdžių šio sprendimo trūkumų[23]. Todėl profesoriai M. Broberg ir N. Fenger, vertindami savo ir profesoriaus J. Basedow skirtingas pozicijas šiuo klausimu, nurodė, kad ESTT praktika arbitražo tribunolų atžvilgiu visgi, jų nuomone, yra pagrįsta ir turėtų būti išlaikyta.

Šį klausimą vertinant labiau teoriniu nei praktiniu aspektu, manytina, jog pagrįsta ir logiška yra pritarti profesoriaus J. Basedow pozicijai dėl toliau išdėstomų priežasčių. Pirmiausia, svarbu atsižvelgti ir į šiandieninį pasaulį, t. y., kad arbitražas šiandien yra vienas pagrindinių tarptautinių ginčų sprendimo būdų. Todėl tiesioginis arbitražo tribunolų eliminavimas gali sukurti situaciją, kai reikšminga ginčų dalis, kurioje taikoma ES teisė, faktiškai lieka už ESTT suformuotos teisės aiškinimo sistemos ribų, nors pats ESTT siekia vienodo teisės aiškinimo ir taikymo visoje ES. Be kita ko, nors arbitražo tribunolai formaliai nelaikomi „teismu“ pagal SESV 267 str., jų sprendimai praktiškai daro reikšmingą teisinį poveikį. Tokie sprendimai turi tiek pozityviąją, tiek negatyviąją *res judicata* galią. Dėl to kyla klausimas, ar dabartiniais ESTT

[19] Broberg and Fenger (n 17) 150–51.
[20] Broberg and Fenger (n 16) 642.
[21] Broberg and Fenger (n 16) 643.
[22] Case 102/81 Nordsee v Reederei Mond EU:C:1982:31, Opinion of AG Reischl (cituojama pagal Broberg and Fenger (n 16) 643).
[23] Broberg and Fenger (n 16) 643.

nustatytais kriterijais grindžiamas požiūris pakankamai atsižvelgia į realų arbitražo vaidmenį teisinių santykių reguliavime. Abejotina, autorės nuomone, ir tai, ar nacionalinių teismų atliekama arbitražo sprendimų kontrolė gali veiksmingai kompensuoti tiesioginės prejudicinės procedūros arbitraže nebuvimą. Praktikoje tokia kontrolė dažnai turėtų būti ribota ir orientuota į procedūrinius aspektus, todėl ES teisės aiškinimo klausimai gali likti neišspręsti arba būti sprendžiami fragmentiškai.

Vis dėlto manytina, kad reali galimybė artimiausiu metu sulaukti pokyčių, kurie leistų arbitražo tribunolams tiesiogiai kreiptis į ESTT, šiuo metu išlieka nedidelė. Nors mokslinėje literatūroje ir (ar) konferencijose[24] nuolat vyksta diskusijos šiuo klausimu, akivaizdu, kad kol kas nematyti konkrečių iniciatyvų ar reikšmingų pokyčių ES lygmeniu, kurie rodytų galimą dabartinės praktikos peržiūrą.

II. NETIESIOGINIS ARBITRAŽO TRIBUNOLŲ DALYVAVIMAS PREJUDICINĖJE PROCEDŪROJE PER NACIONALINIUS TEISMUS

Aptarus arbitražo tribunolų tiesioginio dalyvavimo prejudicinėje procedūroje galimybes, toliau tikslinga pereiti prie antrojo būdo – netiesioginio arbitražo tribunolų dalyvavimo per nacionalinius teismus.

Pažymėtina, jog šiuo metu ESTT praktika arbitražui iš esmės numato tik netiesioginį kelią į prejudicinę procedūrą. Kaip jau minėta, ESTT formuoja praktiką, pagal kurią tarptautinis komercinis arbitražas nėra laikomas „teismu“ SESV 267 str. prasme. Visgi, ESTT yra pabrėžęs[25], jog tai neatleidžia arbitražo tribunolų nuo pareigos atsižvelgti į ES teisę ir ją taikyti savo sprendimuose[26]. Tai paaiškinama tuo, jog ES teisė turi būti taikoma visoje ES teritorijoje, todėl ir arbitražo tribunolai, nagrinėdami bylas, taip pat privalo laikytis imperatyvių ES teisės normų[27]. Taigi, jeigu arbitražo procese kyla ES teisės aiškinimo ar taikymo klausimų, nacionaliniai teismai gali būti pasitelkiami juos išspręsti[28]. Tačiau čia kyla kitas klausimas, kaip tai turėtų būti praktiškai įgyvendinama.

Iš dalies į šį klausimą atsakyta *Eco Swiss* sprendime. Nacionaliniam teismui pateikus prejudicinį klausimą po arbitražo sprendimo priėmimo, ESTT nagrinėjo svarbų klausimą, t. y., ar nacionalinis teismas turi teisę panaikinti arbitražo tribunolo sprendimą, jei pastarasis pažeidžia ES konkurencijos teisę, konkrečiai SESV 101 str.[29] Šiame sprendime buvo aiškiai įtvirtinta, kad ES konkurencijos teisė (SESV 101 str.) patenka į viešosios tvarkos sampratą pagal tai, kaip ji yra suprantama ir taikoma ES valstybių narių nacionalinėje teisėje[30]. Taigi, nuo čia buvo pradėta brėžti imperatyvių ES teisės normų riba, kurios turėjo laikytis ne tik nacionaliniai teismai, bet ir arbitražo tribunolai.

Siekdamas užtikrinti ES teisės viršenybę, ESTT išplėtė viešosios tvarkos sampratą, todėl toks požiūris, nors ir sustiprina ES teisės autoritetą, kartu susilpnina arbitražo sprendimų nuspėjamumą, kadangi nacionalinės teisės normos, kurios riboja arbitražo sprendimų peržiūrą ar jų nepripažinimą, tampa mažiau taikytinos[31]. Tuo tarpu, remiantis UNCITRAL pavyzdinio įstatymo 34 str. 2 d. b p. ii pp., arbitražo sprendimas gali būti panaikintas tik tuo atveju, jei

[24] Pvz., 2025 m. gruodžio 2 d. Lietuvoje, Vilniaus universiteto Teisės fakultete buvo organizuojama praktinė-akademinė konferencija „Teismų ir arbitražo sąveika: teoriniai pagrindai ir praktikos sankirtos“, kurios metu taip pat buvo diskutuojama ir kalbama apie šiame straipsnyje nagrinėjamą temą, be kita ko, ES ir arbitražo sąveika ir sankirta.

[25] Nordsee v Reederei Mond (n 10) sprendime.

[26] Jan Engelmann, International Commercial Arbitration and the Commercial Agency Directive: A Perspective from Law and Economics (Springer 2017) (cituojama pagal Mažeikaitė (n 2) 44).

[27] Mažeikaitė (n 2) 44.

[28] Nordsee v Reederei Mond (n 10).

[29] Mažeikaitė (n 2) 44.

[30] Diederik de Groot, 'Impact of the Benetton Decision on International Commercial Arbitration' (2003) 20(4) J Intl Arb 365.

[31] Brett (n 4) (cituojama pagal Mažeikaitė (n 2) 46).

jis akivaizdžiai prieštarauja valstybės viešajai tvarkai, o ši išimtis aiškinama siaurai. Vien privalomos teisės normos pažeidimo nepakanka[32]. Visgi, žvelgiant į doktriną galima matyti, kad iš esmės ESTT pritaria ribotai arbitražo tribunolų sprendimų peržiūrai, pripažindamas, kad arbitražo veiksmingumas reikalauja minimalios nacionalinių teismų intervencijos[33]. Tačiau kartu ESTT pabrėžia, kad nacionalinis teismas turi teisę tikrinti arbitražo priimto sprendimo atitiktį nacionalinei viešajai tvarkai, be kita ko, privalo įvertinti ir šio sprendimo suderinamumą su ES viešąja tvarka. Taigi, nors peržiūra ribota, ES teisės normoms negali būti suteikiama mažesnė apsauga nei nacionalinėms teisės normoms[34]. Iš čia išplaukia keli neaiškumai: (i) kaip užtikrinama, kad arbitražo sprendimai nepažeistų esminių ES teisės principų; (ii) ką tiksliai nacionalinis teismas laiko „pagrindinėmis ES teisės nuostatomis“?

Į pirmąjį klausimą ESTT atsakė 2018 m. *Achmea* sprendime, kuriame, nors ginčas ir buvo kilęs tarp privataus asmens ir ES valstybės narės, ESTT taip pat išaiškino požiūrį į arbitražą tarp privačių šalių[35]. Jis nusprendė, kad siekiant užtikrinti veiksmingą arbitražo procesą, nacionaliniai teismai gali atlikti tik ribotą arbitražo sprendimų peržiūrą, tačiau su būtina sąlyga, jog per šią peržiūrą būtų galima patikrinti, ar sprendimas nepažeidžia pagrindinių ES teisės nuostatų ir prireikus kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo[36].

Dėl antrojo klausimo, ESTT nėra aiškiai apibrėžęs, kurios ES teisės nuostatos laikytinos „pagrindinėmis“. Taip pat nepaaiškino, ar kitos ES teisės nuostatos automatiškai nepatenka į šią sritį. Dėl šio neapibrėžtumo lieka neaišku, kokia apimtimi nacionaliniai teismai turi peržiūrėti arbitražo sprendimus galimo ES teisės pažeidimo atveju[37]. Taigi, ESTT savo praktikoje nėra suformavęs konkrečių kriterijų, leidžiančių nustatyti viešosios tvarkos pažeidimus. Kol kas kiekvienas atvejis vertinamas individualiai, sprendžiant dėl pažeidimo ir tokiu būdu nurodant, kokios yra tos „pagrindinės ES teisės nuostatos“[38].

Viena vertus, galima pastebėti, kad ES valstybių narių nacionaliniai teismai patvirtino ESTT požiūrį, jog, vertindami arbitražo sprendimus, valstybių narių teismai turėtų itin apdairiai konstatuoti galimus ES teisės pažeidimus. Pavyzdžiui, Prancūzijos kasacinis teismas pripažino, kad arbitražo sprendimai ES teisės požiūriu gali būti tikrinami tiek, kiek tariamas pažeidimas yra aiškus, realus ir konkretus[39]. Kita vertus, ši sritis vis tiek lieka neaiški, ką rodo ir Švedijos Aukščiausiojo Teismo abejonės, ar pagal Švedijos teisę ribota arbitražo sprendimų turinio peržiūra gali būti visiškai

[32] Morten Broberg and Niels Fenger, ‘The Law of Arbitration and EU Law – like Oil and Water?’ (2022) 7(1) Eur Inv L & Arb Rev Online 87, 95.

[33] Broberg and Fenger (n 32) 95.

[34] Broberg and Fenger (n 32) 95.

[35] Broberg and Fenger (n 32) 97–98.

[36] Case C-284/16 Achmea EU:C:2018:158.

[37] Broberg and Fenger (n 32) 98.

[38] Pvz., Case C-168/05 Mostaza Claro EU:C:2006:675, kurioje buvo sprendžiamas klausimas, ar nacionalinis teismas dėl 1993 m. balandžio 5 d. Tarybos direktyvos 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais [1993] OL L95/29 turi teisę savo iniciatyva panaikinti arbitražo sprendimą. ESTT konstatavo, jog siekiant užtikrinti ES teisėje reguliuojamą vartotojų apsaugos sistemą, nacionalinis teismas, nagrinėjantis ieškinį dėl arbitražo sprendimo panaikinimo, privalo įvertinti arbitražinio susitarimo galiojimą. Nustačius, kad jame yra nesąžininga sąlyga, toks susitarimas turi būti laikomas negaliojančiu, o arbitražo sprendimas – panaikintas, net jei vartotojas šį klausimą iškėlė tik panaikinimo stadijoje, o ne arbitraže. Inter alia, ESTT konstatavo ir tai, jog jeigu nacionalinis teismas, vadovaudamasis nacionalinėmis teisės nuostatomis, privalo panaikinti arbitražo sprendimą dėl jo prieštaravimo nacionalinei viešajai tvarkai, tai laikantis lygiavertiškumo principo, jis turi taip pat patenkinti prašymą dėl panaikinimo, kai sprendimas pažeidžia tokio pat pobūdžio ES teisės normas.

[39] SNF SAS v Cytec Industries BV, France Cour de cassation 4 June 2008, case no 06-15.320 (cituojama pagal Broberg and Fenger (n 32) 99).

pateisinama tais atvejais, kai kyla ES teisės konkurencijos klausimų[40].

Verta paminėti ir vieną iš naujausių praktinių pavyzdžių, t. y. Generalinio advokato Andrea Biondi išvadą, pateiktą 2026 m. vasario 26 d. ESTT byloje *Reibel*. Švedijos apeliacinis teismas (šved., *Svea Hovrätt*) kreipėsi į ESTT, keldamas klausimą, ar pagal Reglamento Nr. 833/2014 11 str. 1 d. draudžiama tenkinti reikalavimą grąžinti avansą už neįvykdytą sutartį dėl to, jog yra taikomos ES sankcijos, ar tokie ginčai gali būti sprendžiami arbitraže ir kaip nacionaliniai teismai turi tikrinti arbitražo sprendimus ES viešosios tvarkos požiūriu. Generalinio advokato nuomone, Reglamento Nr. 833/2014 11 str. 1 d. laikytina viešosios tvarkos dalimi, kadangi ši nuostata tiesiogiai saugo ES ekonominės veiklos vykdytojus: ji leidžia jiems nevykdyti Rusijos subjektų reikalavimų, susijusių su neįvykdytomis sutartimis dėl ES mastu taikomų sankcijų, tokiu būdu užtikrindama sankcijų veiksmingumą. Todėl nacionaliniai teismai privalo užtikrinti šios nuostatos laikymąsi ir arbitražo sprendimų kontrolės kontekste. Pasak jo, ši kontrolė turi būti suderinta su arbitražo lankstumu ir autonomija, tačiau kartu privalo būti veiksminga. Nacionaliniai teismai turi teisę vertinti viešosios tvarkos normų aiškinimą, jų taikymo pasekmes ir faktinių aplinkybių teisinį kvalifikavimą, tačiau tik tiek, kiek tai susiję su viešąja tvarka, paliekant arbitražui autonomiją kitais klausimais. Be kita ko, nacionaliniai teismai negali apsiriboti vien pažeidimo konstatavimu – jie privalo nustatyti konkrečias teisines pasekmes, pavyzdžiui, panaikinti arbitražo sprendimą ar jo dalį. Siekiant užtikrinti ES teisės viršenybę, šie klausimai prireikus turi būti vertinami ir nacionalinio teismo iniciatyva *ex officio*[41].

ESTT praktika rodo siekį suderinti du iš esmės konkuruojančius tikslus, t. y. užtikrinti ES teisės viršenybę ir kartu išlaikyti arbitražo autonomiją. Tačiau kaip matyti iš atliktos analizės, ši pusiausvyra nėra stabili, nes viešosios tvarkos sampratos plėtimas neišvengiamai plečia ir nacionalinių teismų intervencijos ribas. ESTT praktikoje nesuformuoti aiškūs kriterijai, leidžiantys nustatyti, kurios ES teisės normos laikytinos „pagrindinėmis“, taigi tai sukuria reikšmingą teisinį neapibrėžtumą. Dėl to nacionaliniams teismams paliekama plati diskrecija, kuri gali lemti nevienodą arbitražo sprendimų peržiūros praktiką skirtingose valstybėse narėse. Naujausia Generalinio advokato Andrea Biondi išvada dar labiau sustiprina tendenciją laikyti tam tikras ES teisės normas viešosios tvarkos dalimi. Viena vertus, tai duoda daugiau apibrėžtumo aiškinant teisės normas kaip „pagrindines ES teisės nuostatas“, kita vertus, nors dar ir nėra žinoma, kaip šią išvadą įvertins ESTT, tačiau, jeigu priimant sprendimą bus vadovaujamasi Generalinio advokato išvadomis, tai rodys nuoseklų judėjimą link dar platesnės viešosios tvarkos sampratos, kuri atitinkamai galės lemti intensyvesnę arbitražo sprendimų kontrolę nei tradiciškai pripažįstama tarptautinėje arbitražo praktikoje, taip paneigiant 2022 m. doktrinoje paminėtą teiginį[42], jog ESTT pripažįsta ribotą arbitražo tribunolų sprendimų peržiūrą ir minimalią nacionalinių teismų intervenciją, kadangi viešosios tvarkos sričių ratas bus vis labiau plečiamas, atsižvelgiant į kiekvienos bylos faktinę situaciją. Ir, nors tai netiesioginiu būdu skatina arbitražo sprendimų peržiūros metu nacionalinius teismus kreiptis dėl prejudicinių sprendimų, susijusių su arbitražo procesu, toks požiūris kartu kelia riziką pernelyg išplėsti nacionalinių teismų vaidmenį ir tokiu būdu susilpninti arbitražo autonomiją bei jo, kaip alternatyvaus ginčų sprendimo būdo, patrauklumą.

Taigi, apibendrinant, prejudicinė procedūra arbitražo kontekste yra prieinama tik netiesiogiai, t. y. tik per nacionalinių teismų vykdomą arbitražo sprendimų kontrolę (*ex post* forma). Tai reiškia, kad būtent nacionaliniai teismai

[40] Systembolaget v The Absolut Company, Högsta domstolen 17 June 2015, case no T 5767-13 (cituojama pagal Broberg and Fenger (n 32) 99).

[41] Case C-802/24 Reibel EU:C:2026:110, Opinion of AG Biondi.

[42] Broberg and Fenger (n 32) 95.

tampa pagrindiniu tarpininku tarp arbitražo ir ESTT, per kurį užtikrinamas ES teisės veiksmingumas ir vienodas jos aiškinimas. Vis dėlto šis būdas nėra neutralus: jis neišvengiamai plečia nacionalinių teismų vaidmenį arbitražo procese ir silpnina arbitražo autonomiją, nes galutinė kontrolė dėl ES teisės laikymosi perkeliama iš arbitražo tribunolų į nacionalinius teismus. Dėl to susiformuoja tam tikra įtampa tarp siekio užtikrinti ES teisės viršenybę ir arbitražo, kaip savarankiško bei lankstaus ginčų sprendimo būdo, esmės.

III. NETIESIOGINIS ARBITRAŽO TRIBUNOLŲ DALYVAVIMAS PREJUDICINĖJE PROCEDŪROJE ARBITRAŽO PROCESO METU: GALIMYBĖS IR PERSPEKTYVOS

Kartu pažymėtina, kad netiesioginis arbitražo tribunolų dalyvavimas prejudicinėje procedūroje gali pasireikšti ne tik *ex post* arbitražo sprendimų kontrolės forma, bet ir arbitražo proceso metu. Kaip jau minėta, idėja, kad arbitražo tribunolas galėtų pasitelkti nacionalinį teismą kaip „tarpininką“ prejudiciniam klausimui pateikti ESTT, buvo suformuluota *Nordsee v Reederei Mond* sprendime. Jei arbitražo procese iškyla klausimų, susijusių su ES teise, nacionaliniai teismai gali būti įtraukti į jų nagrinėjimą: (i) bendradarbiaudami su arbitražo institucijomis, pirmiausia, siekdami suteikti joms pagalbą arba kaip jau minėta ir analizuota prieš tai šiame straipsnyje – (ii) peržiūrėdami priimtą arbitražo sprendimą[43]. Taigi, vertėtų aptarti ne ką mažiau diskutuotiną pirmąjį atvejį, susijusį su galimybėmis arbitražo tribunolams ir nacionaliniams teismams bendradarbiauti dar nepasibaigus arbitražo procesui, t. y. arbitražo eigoje.

Kaip minėta, paties ESTT vienas iš siūlomų sprendimų[44] – kreiptis į nacionalinį teismą, jog pastarasis perduotų ES teisės klausimą ESTT prejudiciniam sprendimui priimti, yra galimas tik tada, kai tai leidžia taikytinos arbitražo taisyklės ir nacionalinė teisė. Toks kelias yra įmanomas tik per ES valstybių narių nacionalinius teismus ir priklauso nuo to, ar šis teismas nusprendžia kreiptis į ESTT. Arbitražo taisyklės paprastai nėra kliūtis, kadangi nesant konkrečių nuostatų ar šalių susitarimo, jos suteikia arbitražo tribunolui plačią diskreciją organizuoti procesą taip, kaip jis laiko tai tinkama. Nacionaliniai arbitražo įstatymai šiuo aspektu gali būti labiau ribojantys. Daugelis šiuolaikinių arbitražo įstatymų yra grindžiami UNCITRAL pavyzdiniu įstatymu, kuris leidžia nacionalinių teismų įsikišimą į arbitražo procesą tik aiškiai nustatytais atvejais. UNCITRAL pavyzdinio įstatymo 27 str. numato arbitražo tribunolo teisę kreiptis į kompetentingą nacionalinį teismą dėl pagalbos renkant įrodymus[45]. Kyla diskusija, ar ES teisės aiškinimo ir taikymo klausimai arbitražo procese galėtų būti priskiriami įrodymų rinkimo sričiai[46].

Nacionaliniai arbitražo įstatymai gali suteikti daugiau galimybių, nei numato UNCITRAL pavyzdinis įstatymas. Pavyzdžiui, Vokietijoje įstatymų leidėjas aiškiai išplėtė nacionalinio teismo pagalbos arbitražui apimtį, leisdamas kreiptis į teismą ir dėl kitų veiksmų, kurių arbitražo tribunolas pats negali atlikti. Toks reguliavimas leidžia manyti, kad tai galėtų apimti ir prašymus dėl prejudicinio sprendimo, kadangi pagal *Nordsee v Reederei Mond* praktiką, teisė kreiptis į ESTT priklauso nacionaliniams teismams[47]. Danijos įstatymų leidėjas nacionaliniu lygmeniu taip pat nustatė galimybę arbitražo tribunolams kreiptis į nacionalinius teismus, kad šie pateiktų prejudicinį klausimą ESTT, jeigu arbitražo tribunolas mano, kad tokio sprendimo dėl ES teisės išaiškinimo reikia, siekiant išspręsti nagrinėjamą

[43] Nordsee v Reederei Mond (n 10).
[44] Nordsee v Reederei Mond (n 10).
[45] Jürgen Basedow, 'EU Law in International Arbitration: Referrals to the European Court of Justice' (2015) 32(4) J Intl Arb 367, 374.
[46] Basedow (n 45) 374–75.
[47] Basedow (n 45) 375.

bylą[48]. Tokio reglamentavimo tikslas – sudaryti galimybę arbitražo tribunolui perduoti ES teisės klausimus ESTT per nacionalinį teismą, kuris pats nusprendžia dėl perdavimo ir suformuluoja klausimus[49].

Taigi, tokie netiesioginiai prašymai perduoti ES teisės klausimą ESTT teoriškai egzistuoja ir yra galimi, kita vertus, praktiškai – tai reti atvejai. Pirma, nacionaliniai teismai, išskyrus aukščiausiąsias teismo instancijas, pagal SESV 267 str. 2 d. nėra įpareigoti kreiptis į ESTT, o tik turi teisę tai padaryti. Antra, nacionalinis teismas gali nuspręsti, kad ES teisės klausimo aiškinimas nėra būtinas konkrečiai bylai išspręsti, nes pagal SESV 267 str. 2 d. būtent jis sprendžia, ar toks klausimas yra reikšmingas, o ne arbitražo tribunolas. Pats kreipimasis į nacionalinį teismą dėl pagalbos arbitražui neišvengiamai gali pailginti ginčo nagrinėjimo trukmę, taigi, dėl šios priežasties profesorius J. Basedow mano, jog tais atvejais, kai arbitražo tribunolas mano, jog reikalingas autoritetingas ES teisės išaiškinimas, tiesioginė galimybė kreiptis į ESTT būtų gerokai veiksmingesnė tiek arbitražo tribunolams, tiek arbitražo šalims.[50]

Verta paminėti ir šių dienų aktualų pavyzdį – Austriją, kurioje šiuo metu nagrinėjant arbitražo bylą, arbitražo tribunolas paprašė nacionalinio teismo kreiptis į ESTT, remdamasis įrodymų rinkimo pagrindu, teisės taikymo klausimus vertindamas kaip faktus, dėl kurių reikalinga nacionalinio teismo pagalba. Kol kas nėra aišku, kaip šį prašymą įvertins tiek Austrijos nacionaliniai teismai, tiek pats ESTT.

Apibendrinant galima teigti, kad ESTT praktikoje siūlomos galimybės arbitražo tribunolams netiesiogiai pasiekti prejudicinį sprendimą egzistuoja daugiausia teoriniu lygmeniu. Nors nacionalinių teismų įtraukimas arbitražo proceso metu yra numatomas tiek ESTT praktikoje, tiek kai kurių valstybių narių nacionaliniuose teisės aktuose, praktinis tokio modelio veikimas išlieka neaiškus, tai siejant pirmiausia su tuo, kad nacionaliniai teismai nėra įpareigoti kreiptis į ESTT ir patys sprendžia, ar ES teisės klausimas yra reikšmingas nagrinėjamai bylai. Vis dėlto, lyginant pirmąjį netiesioginio būdo atvejį su antruoju[51], ankstyva nacionalinio teismo pagalba per įrodymų rinkimo procedūrą galėtų būti ekonomiška ir procesiniu atžvilgiu palankesnė, kadangi leistų aktualius ES teisės klausimus išspręsti dar iki galutinio sprendimo priėmimo ir taip sumažinti vėlesnių ginčų bei papildomų išlaidų riziką, be kita ko, tai mažintų nacionalinių teismų kišimąsi ir išplėstą arbitražo sprendimo peržiūrą, ypač pagalvojant apie viešosios tvarkos atvejų neaiškią ribą. Toks modelis, nors kol kas yra tik diskusinio lygmens, autorės vertinimu, potencialiai leistų mažinti riziką, kad ES teisės klausimai bus sprendžiami tik po galutinio arbitražo sprendimo priėmimo, kai galimybės jų peržiūrai jau bus ribotos.

IŠVADOS

Analizuojant ir apibendrinant nagrinėjamą temą, įžvelgiama tam tikra sisteminė įtampa. Nors arbitražas laikomas veiksmingu ir nuo valstybės teismų nepriklausomu ginčų sprendimo būdu, ESTT praktikoje juntamas atsargumas dėl arbitražo tribunolo gebėjimo savarankiškai užtikrinti tinkamą ES teisės taikymą. Viena vertus, arbitražui keliama pareiga laikytis ir saugoti esmines ES teisės normas, tačiau kartu jam nesuteikiama galimybė tiesiogiai dalyvauti prejudicinėje procedūroje. Susidaro paradoksali situacija: siekdama užtikrinti savo teisės viršenybę ir vienodą taikymą, ES stiprina arbitražo sprendimų kontrolę, tačiau pati prejudicinė sistema lieka uždara

[48] Broberg and Fenger (n 17) 151–52.

[49] Dan Terkildsen and Sebastian Lysholm Nielsen, 'Arbitral Tribunals and Article 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union – The Danish By-Pass Rule' (2012) (cituojama pagal Flavia Marisi, 'Towards a One-Speed System of Justice: Arbitral Tribunals and Article 267 TFEU' (2015) Revista Europea de Historia de las Ideas Políticas y de las Instituciones Públicas 169, 180).

[50] Basedow (n 45) 376.

[51] (i) bendradarbiaudami su arbitražo institucijomis, pirmiausia, siekdami suteikti joms pagalbą arba (ii) peržiūrėdami priimtą arbitražo sprendimą.

arbitražo institucijoms. ES teisės įgyvendinimas tokiais atvejais tampa priklausomas nuo nacionalinių teismų aktyvumo ir jų pasirengimo kreiptis į ESTT. Todėl arbitražo ir ES teisės sąveika išlieka dinamiška, tačiau ne iki galo apibrėžta. Riba tarp nacionalinių teismų ir arbitražo formuojama jurisprudencijos pagrindu, o prejudicinės procedūros taikymas šioje srityje tebėra grindžiamas lankstumu, kuris leidžia prisitaikyti prie skirtingų situacijų, tačiau kartu palieka erdvės diskusijoms dėl teisinio tikrumo, institucinės pusiausvyros ir arbitražo savarankiškumo.

THE ROLE OF ARBITRAL TRIBUNALS IN PRELIMINARY RULING PROCEEDINGS: BETWEEN THE PRIMACY OF EUROPEAN UNION LAW AND ARBITRAL AUTONOMY

Gabrielė Jonušaitė

SUMMARY

This article examines the possibility for arbitral tribunals to participate in the European Union's preliminary ruling procedure under Article 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union. It discusses the concept of a "court" as developed by the Court of Justice of the European Union, under which most arbitral tribunals are not considered "courts" and therefore cannot directly refer a question to the Court of Justice of the European Union for a preliminary ruling. The article analyses the arguments for and against granting this right to arbitral tribunals, highlighting the tension between ensuring the primacy of European Union law and the autonomy of arbitration. Among other things, the article discusses indirect forms of involvement by arbitral tribunals – through national courts during the review of arbitral awards or in the course of arbitration proceedings. It concludes that the current system ensures the primacy of European Union law, but at the same time enhances the role of national courts and limits the autonomy of arbitration. Thus, the need to more clearly regulate the interaction between arbitration and European Union law remains particularly relevant for the future.